

ἀφύπνιζει τὸν Kant ἐκ τοῦ περιφήμου δογματικοῦ ὕπνου. Ἡ ἀφύπνις δὲ ἐκ τούτου καθορίζεται ὄχι μόνον ἐκ τῆς ἀναπτύξεως ὑπὸ θετικὴν ἔννοιαν ἐκείνων τῶν διανοητικῶν παραστάσεων αἱ ὁποῖαι ἤδη ἀπὸ ἐτῶν ἀπησχόλουν τὸν [Kant, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τοῦ ὅτι πραγματικότης τις ἢ ὁποῖα κατέστη δυνατὴ διὰ τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ὑποκειμένου δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἀπολύτως ἀντικειμετική. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἄμεσος ἐπίδρασις τοῦ Hume ἐπὶ τὸν Kant δὲν πρέπει νὰ ζητηθῇ οὔτε εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ a priori γενικῶς, οὔτε εἰς τὴν ἀνταπόκρισιν μεταξὺ τῶν a priori ἀρχῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' εἰς τὰ ἐπακολουθήματα τοῦ a priori, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ μᾶς φέρουν ἢ εἰς φαινομενικὸν συμπέρασμα. Τῷ ὄντι, ἐὰν ὁ Kant διὰ τοῦ Berkeley ἠδύνατο νὰ διακρίνη ὅτι πᾶσα θεωρία τῆς γνώσεως δὲν ἠδύνατο νὰ κατασκευασθῇ συνηρημένως ἢ βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ἐμπειρικοῦ ὑποκειμένου, ὁ Hume δεικνύει εἰς τὸν Kant ὅτι ἡ ἐνεργητικότης τοῦ ὑποκειμένου δὲν δύναται νὰ καταλήξῃ ἢ φαινομενικῶς, ἐὰν δὲν γίνῃ δεκτὸν τι ἄλλο. Ἐντεῦθεν ὁ λόγος ὡς ἀνωτέρα δύναμις ὄχι μόνον παντὸς ἀτομικοῦ ὑποκειμένου, ἀλλ' ὁ λόγος ὁ ὁποῖος εἶναι ἐπέκεινα καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ὁλοκλήρου θεωρουμένης κατὰ τὴν διανοητικὴν τῆς ἐνότητά.

Ἡ ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΟΥΣΙΩΔΟΥΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ὁ Kant ὄφειλε νὰ λάβῃ ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψιν τὴν παραστατικὴν ἱκανότητα τῆς μονάδος ἢ ὁποῖα ὑπῆρξεν ἢ ὑψίστη βαθμὶς εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνῆλθεν ἡ διανόησις τοῦ Leibniz ἀποφεύγων ὅμως τὸν δογματισμὸν τῆς προδιατεταγμένης ἀρμονίας, καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐμπειρίας διὰ τὴν γνώσιν, ὅπως εἶχεν ἀποδείξει ὁ ἀγγλικὸς ἐμπειρισμὸς χωρὶς ὅμως νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ Hume. Αὗται εἶναι αἱ δύο ἀπαιτήσεις αἱ θεμελιώδεις εἰς τοῦ ὁποῖου ὄφειλε νὰ ἀπαντήσῃ ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, τῆς ὁποῖας ἡ ἀνάπτυξις εἶναι ἡ ἀνάλυσις τῆς παραστατικῆς ἱκανότητος εἰς ἐνεργητικότητα κανονίζουσας τὴν ἐμπειρίαν, τὴν ὁποῖαν ὁ

Καντ καλεί συνθετικήν ἐνεργητικότητα τῆς νοήσεως· διὰ ταύτης δυνάμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἀνταπόκρισιν τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος μὲ τὸ παριστανόμενον χωρὶς νὰ ἐξαρτᾶται αὕτη ἐκ τῆς παραστατικῆς ἰκανότητος ἐκ τῆς ὁποίας ἀκριβῶς παρήχθη ἡ θέσις τῆς προδιατεταγμένης ἁρμονίας τοῦ Leibniz. Εἰς τὴν δευτέραν ἀπαίτησιν ὁ Καντ ἀπαντᾷ ὅτι εἶναι τελείως ἀληθές ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν πέρα τῶν ὀρίων τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' ὅτι ἡ πηγὴ πάσης γνώσεως δὲν εἶναι εἰς τὸ αἶσθημα, ἀλλ' εἰς ὑποκειμενικούς ὄρους οἱ ὅποιοι καθιστοῦν δυνατόν αὐτὸ τὸ αἶσθημα.

ΤΟ ΔΥΝΑΤΟΝ ΤΟΥ ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΥ ΕΝ ΤΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΤΗΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΟΣ ΤΗΣ ΠΗΓΗΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΓΙΝΩΣΚΟΜΕΝΟΥ

Καὶ τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο πρόβλημα εὐρίσκουν μίαν μόνον λύσιν εἰς τὴν a priori ἐνέργειαν τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τὰ δύο ζητήματα τῆς πηγῆς τῆς γνώσεως καὶ τοῦ κύρους τῆς κρίσεως ἡ ὁποία συνάγεται ἐκ ταύτης. Ἐντεῦθεν ἡ ἀρχικὴ προβολὴ τοῦ προβλήματος περὶ τοῦ δυνατοῦ τῶν «συνθετικῶν κρίσεων a priori». Συνθετικαὶ κρίσεις, ὀρίζει ὁ Καντ, ἐπειδὴ αὗται εἶναι αἱ μόναι αἱ ὁποῖαι εἶναι συγκεκριμέναι, αἱ μόναι αἱ ὁποῖαι εἶναι διατετυπωμέναι διὰ προτάσεως ἐν τῇ ὁποίᾳ τὸ κατηγορήμα προσθέτει τι τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ ὑποκείμενον (ὅπως εἶναι εἰς τὴν ἀναλυτικὴν κρίσιν, ὡς αἱ κρίσεις ταυτότητος), τῶν ὁποίων ὁ Καντ δέχεται τὴν δυνατότητα: ἐκ τούτου δὲ προκύπτει ὅτι πᾶσαι αἱ κρίσεις αἱ συναγόμεναι ἐκ τῆς ἐμπειρίας εἶναι συνθετικά, ὅπως καὶ αἱ κρίσεις πασῶν τῶν ἐπιστημῶν.⁽¹⁾ Ἀλήθεια

1] Ὁ Καντ τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ ὀρθολογισμοῦ καὶ ἐμπειρισμοῦ παριστάνει διὰ τῆς λογικῆς ἀντιπαράθεσεως τῆς ἀναλυτικῆς καὶ συνθετικῆς κρίσεως: ἡ ἀναλυτικὴ κρίσις εἶναι ὁ τύπος μεθόδου ἴδιος τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἐπειδὴ εἰς ταύτην τὴν κρίσιν βεβαιώνομεν μόνον σαφῶς διὰ τοῦ κατηγορήματος ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον νοεῖται ἤδη εἰς τὴν ἔννοιαν ἡ ὁποία ἐπέχει θέσιν ὑποκειμένου, διὰ δὲ τῆς ἀναλύσεως ταύτης τῆς ἐννοίας, ἔρχεται εἰς φῶς· ἡ τοιαύτη κρίσις παριστάνει χαρακτηρὰ λογικῆς ἀναγκαιότητος, ἐπειδὴ, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐμπειρίας ἐπομένως a priori, εἶναι μίᾳ ἀνάγκῃ διὰ τὸ πνεῦμα νὰ ἀναγνωρίσῃ ἀληθές εἰς τὸ κατηγο-

αὕτη μὴ ἀμφισβητούμενη ὑπ' οὐδενός, ἀλλ' ὅμως οὐδεὶς εἶχεν ἐξακριβώσει ὅτι αὗται αἱ κρίσεις εἶναι καὶ a priori· a priori δὲ εἶναι πρὸ πάντων οἱ τυπικοὶ ὅροι τοῦ ἡμετέρου αἰσθητι-

ρημα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη θέσει ὡς ἀληθές εἰς τὴν ἔννοιαν ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὸ ὑποκείμενον. Ἡ συνθετικὴ κρίσις εἶναι ὁ τύπος μεθόδου ἴδιος τοῦ ἐμπειρισμοῦ, ἢ ὁποῖα εἰς τὸ κατηγορημα βεβαιώνει τι τὸ νέον ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον νοοῦμεν εἰς τὴν ἔννοιαν ἢ ὁποῖα ἐπέχει θέσιν ὑποκειμένου, καὶ τὸ ὁποῖον, διὰ συνθέσεως, προστίθεται εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ ὑποκειμένου : ἐπειδὴ δὲ ἡ προσθήκη αὕτη γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθήσεων, ἐπομένως προϋποθέτει τὴν ἐμπειρίαν, ἢ συνθετικὴ κρίσις λέγεται a posteriori, καὶ εἶναι μόνον καταγραφή τοῦ γεγονότος ὅπως γίνεται αἰσθητόν, ἄνευ χαρακτηῖρος καθολικότητος καὶ ἀναγκαιότητος. Εἰς τοὺς δύο τούτους τύπους κρίσεων ὁ Kant ἀντιπαραθέτει τρίτον : τὴν συνθετικὴν κρίσιν a priori. Αὕτη εἶναι γόνιμος (ὁμοίως μὲ τὴν συνθετικὴν κρίσιν τῶν ἐμπειρικῶν), καθ' ὅσον προσθέτει εἰς τὰ μέρη τῆς ἐμπειρίας τὰ ἤδη ἀποκτηθέντα πάντοτε νέα, καὶ εἶναι καὶ ἀναγκαιῶς καὶ καθολικῶς ἀληθῆς, ὅπως ἡ ἀναλυτικὴ κρίσις τῶν ὀρθολογιστῶν, ἐπειδὴ αὕτη ἡ προσθήκη μερῶν εἰς μέρη τῆς ἐμπειρίας γίνεται συμφώνως πρὸς ἀρχὰς τὰς ὁποῖας ὁ λόγος κέκτηται ὡς ἴδιον κτῆμα, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐμπειρίας a priori, καὶ ἔχουν κύρος ὄχι βεβαίως ἐπειδὴ εἶναι περιεχόμενα τοῦ λόγου, ἀντικειμενικαὶ ἰδέαι τοῦ λόγου (ὅπως αἱ ἔμφυτοι ἰδέαι τοῦ Καρτεσιου), καὶ ἐπομένως ἐκφράζουν πραγματικότητας ἀνωτέρας τῆς ἐμπειρίας (ὑπερβατάς), ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι τρόπος λειτουργίας τῆς συνειδήσεως τοῦ ὑποκειμένου κατὰ τὸ ἔργον τῆς συνδέσεως τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων, καθ' ὅσον προκύπτουν ἀναγκαῖοι ὅροι τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ἐμπειρίας ὡς ὅλου τακτοποιουμένου κατὰ νόμους (ὑπερβατικοὶ ὅροι τῆς ἐμπειρίας). Ἀλλὰ δύναται τις νὰ προβάλῃ τὴν ἀντίρρησην, δὲν προσκρούει καὶ τοῦτο τὸ ὑπερβατικὸν a priori, πρὸς τὸ αὐτὸ βαρύτερον ἐλάττωμα τὸ ὁποῖον κατηγοροῦμεν κατὰ τοῦ a priori τοῦ ὀρθολογισμοῦ ; Ἐάν τοῦτο τὸ a priori εἶναι ἴδιον τῆς διανοίας, τῆς συνειδήσεως τοῦ γινώσκοντος ἐγὼ (ὡς τοιοῦτον δὲ ἀνεξάρτητον, κατὰ τὴν γένεσίν του, ἐκ τῆς ἐμπειρίας), πῶς δύναται νὰ ἰσχύῃ διὰ τὴν πραγματικότητα ἢ ὁποῖα εἶναι διάφορος τοῦ ἐγὼ ; Ἐδῶ ἀκριβῶς ἀποκαλύπτεται τὸ ἐπαναστατικὸν νέον τῆς καντιανῆς θέσεως. Ὁ Kant ἀποκαλύπτει ὅτι προϋπόθεσις τοῦ ὀρθολογισμοῦ (κοινῆ, ἄλλως τε, καὶ τοῦ ἐμπειρισμοῦ) εἶναι ὅτι ὑπάρχει φυσικὴ τάξις. ὑπάρχουσα δι' ἑαυτὴν, ἢτοι σύστημα νόμων συμφῶν πρὸς τὴν πραγματικότητα ὅπως αὕτη εἶναι ἀνεξαρτήτως τῆς ἡμετέρας γνώσεως, καὶ ἔργον τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ τοιοῦτον σύστημα νόμων. Τοιαύτη ἀπαίτησις ἐμφανίζεται παράλογος εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι διὰ νὰ κάμωμεν τὴν σύγκρισιν τῶν δύο τάξεων, τῆς τάξεως τῶν ἰδεῶν ἢ ὁποῖα εἶναι ἐντὸς ἡμῶν καὶ τῆς τάξεως τῶν πραγμάτων ἢ ὁποῖα, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι εἶναι ἤδη ἐσχηματισμένη ἐκτὸς ἡμῶν, καὶ διὰ νὰ ὀρίσω-

κοῦ: Ὁχώρος καὶ ὁ χρόνος. Ὁ Kant εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος δι-
 δει καθαρῶς ἰδανιστικὴν ἐκδοχὴν τῶν ἐποπτειῶν τοῦ χώρου καὶ
 τοῦ χρόνου τοὺς ὁποῖους ὁ Leibniz εἶχεν ἤδη ὀνομάσει τάξιν τῶν
 συνυπαρχόντων πραγμάτων καὶ τάξιν τῆς διαδοχῆς τῶν αἰσθη-
 μάτων τοῦ ὑποκειμένου, ἀναιρῶν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν
 προηγουμένην καθαρῶς πραγματικοκρατικὴν ἐκδοχὴν στηριζο-
 μένην ἐπὶ τῆς αὐθεντίας τοῦ Νεύτωνος, τοῦ δυνατοῦ τῆς ὑπάρ-
 ξεως ἐνὸς χώρου καθ' ἑαυτὸν καὶ χρόνου καθ' ἑαυτὸν (1). Ἄλλ'
 ὅταν ὀνομάζομεν τὸν χώρον καὶ τὸν χρόνον μόνον τάξεις τῆς

μεν τὴν ἰσότητά τῆς πρώτης πρὸς τὴν δευτέραν, θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἔχω-
 μεν ὑπ' ὄψει καὶ τὰς δύο· ἐνῶ ἡ διάνοια γνωρίζει μόνον τὴν πρώτην,
 ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ ἔξω τοῦ ἑαυτοῦ της διὰ νὰ γνωρίσῃ τὴν
 δευτέραν. Μὲ ταύτην τὴν προϋπόθεσιν ὁ σκεπτικισμὸς εἶναι ἀνίκητος.
 Ταύτην τὴν προϋπόθεσιν, λέγει ὁ Kant, πρέπει νὰ ἐγκαταλίπωμεν
 καὶ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ τάξις τῶν πραγμάτων γίνεται ἐκ τῆς ἐνεργητικό-
 τητος τῆς ἡμετέρας διανοίας. Ἡ ἡμετέρα συνείδησις κατὰ τὴν πρᾶξιν
 κατὰ τὴν ὁποῖαν γινώσκει, σχηματίζει αὐτὴ ἡ ἴδια τὴν τάξιν τῶν πρα-
 γμάτων. Δὲν τὴν ἀνακατασκευάζει βέβαια καθ' ἑαυτήν· τὴν κατασκευά-
 ζει, οὕτως ὥστε, ἀνεξαρτήτως ταύτης τῆς κατασκευῆς; ἡ τάξις δὲν ὑφί-
 σταται. Ἡ γνῶσις εἶναι σύνθεσις a priori : σύνθεσις, ἐπειδὴ εἶναι
 ὀργάνωσις ἢ σύνθεσις τῶν αἰσθητῶν δεδομένων· a priori, ἐπειδὴ ἡ ἀρχὴ
 ταύτης τῆς ὀργανώσεως εἶναι ἡ ἡμετέρα συνείδησις, ἡ ὁποία ὅταν τὴν
 σχηματίζῃ ἐνεργεῖ κατὰ νόμους οὐσιώδεις τῆς φύσεώς της, καθολικοὺς
 καὶ ἀναγκάσιους ἐπομένως ἀνεξαρτήτους τῆς ἐμπειρίας, προϋπόθεσις τῆς
 ἐμπειρίας. Ἡ ἐπιστήμη ἀποτελεῖται ἐκ κρίσεων συνθετικῶν a priori : ἐκ
 κρίσεων, δηλαδὴ αἱ ὁποῖαι, ὡς συνθετικαί, ἐπαυξάνουν τὴν γνῶσιν, ὅπως
 ἀπαιτεῖ ὁ ἐμπειρισμὸς (καὶ ὄχι ἀπλῶς ἐξηγητικαί, ὅπως αἱ ἀναλυτικαί
 κρίσεις τῶν ὀρθολογιστῶν)· ὡς a priori δὲ κέκτηνται ἐκείνην τὴν καθο-
 λικότητα καὶ ἀναγκαιότητα αἱ ὁποῖαι ἐλλείπουν ἐκ τῶν συθθετικῶν κρί-
 σεων τοῦ ἐμπειρισμοῦ. Ἐπομένως ἐφ' ὅσον ἡ ἡμετέρα διάνοια διαμορ-
 φώνει ἀφ' ἑαυτῆς τὴν αἰσθητὴν ὕλην, τὴν μεταβάλλει εἰς ἐμπειρίαν, ἦτοι
 εἰς φυσικὴν πραγματικότητα. Ἡ ἡμετέρα διάνοια ἐπιβάλλει νόμους εἰς
 τὴν φύσιν, καὶ ὄχι ἀντιστράφως.

1). Πῶς ἔφθασεν ὁ Kant εἰς ταύτην τὴν ἀρχὴν τοῦ ἰδανισμοῦ
 τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ; Ὁ 17ος καὶ 18ος αἰὼν ἦσαν πλήρεις συ-
 ζητήσεων περὶ τοῦ χώρου : Descartes, Spinoza, Malebranche, Newton,
 Clarke, Leibniz . . . Ἀβλαβῆς κατὰ τὸ φαινόμενον παραλλαγή ὡς πρὸς
 τὴν ἐκδοχὴν τοῦ χώρου ἔδιδεν ἀφορμὴν εἰς σύστημα. Ἡ ἕκτατὴ οὐσία
 τοῦ Καρτεσίου—μὲ τὴν ἕκτασιν ὡς ἀχώριστον κατηγορημα, ἐπομένως τὸ
 αὐτὸ μὲ τὴν οὐσίαν—μὲ τὸ ἀδύνατον τοῦ κενοῦ χώρου, ἐπομένως ἄπει-
 ρος—, καὶ μὲ τὴν παθητικότητά της, εἶχεν ὀδηγήσει εἰς τὴν διδασκαλίαν

συνυπάρξεως και τῆς διαδοχῆς, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπομακρυνθῶμεν ἀκόμη παντελῶς ἀπὸ τοῦ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχουν

τοῦ Σπινόζα τῆς ἐνότητος, αἰωνιότητος και θεότητος τῆς *exstensio*. Ὁ Νεύτων μὲ τὴν παραδοχὴν τοῦ κενοῦ, ἀναγκαίου διὰ τὴν δυνατότητα τῆς κινήσεως, εἶχε διακρίνει τὴν ὕλην ἀπὸ τοῦ χώρου, ἐπομένως ἀρνεῖται εἰς τὴν ὕλην τὸ ἀπειρον και τὴν θεότητα τὴν ὁποῖαν ἀπέδιδεν ὁ Spinoza. Ἀλλὰ κατὰ τὴν τάσιν του, ὁ χώρος συλλαμβάνεται ὡς ἀπόλυτος πραγματικότης. Μεταξὺ τοῦ Clarke και τοῦ Leibniz ἀνεπτύχθη ἔπειτα ἡ περίφημος πολεμική. Κατὰ τοὺς Ἄγγλους ὁ χώρος ἦτο ἀπόλυτος ἀρχικὴ οὐσία *receptaculum* ἀνεξάρτητος ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν ὕλικῶν πραγμάτων· κατὰ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Leibniz ἦτο *relatio* μὴ ἐκτεταμένων οὐσιῶν (μονάδων). Τὸ αὐτὸ ἴσχυε και διὰ τὸν χρόνον. Ὁ Kant ἤρχισε νὰ θεωρῆ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Leibniz ὅτι ὁ χώρος προέκυπτεν ἐκ τῆς τάξεως, ἐκ τοῦ δεσμοῦ τῶν δυνάμεων τῶν οὐσιῶν (*Gedanken von der wahren Schätzung* κλπ. 1746). Οὗτος ἦτο ὁ πραγματικὸς χώρος, περὶ τοῦ ὁποῖου ἀσχολεῖται ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως, και ὁ ὁποῖος δὲν συμπίπτει μὲ τὸν ἀφηρημένον χώρον, περὶ τοῦ ὁποῖου ἀσχολεῖται ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη. Αὕτη ἡ ἀποψις ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχη και εἰς τὸ *Principiorum primorum . . . nova delucidatio* τοῦ 1755. Ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη τοῦ Νεύτωνος, μὲ τὴν κεντρικὴν λειτουργίαν τῆς ἔλξεως, εἶχεν ἤδη κατακτήσει τὸν Kant (*Idē Allgemeine Naturgeschichte des Himmels*, 1755 : και ἡ ἔλξις προὔπεθετεν ἤδη ἄλλην τινὰ παράστασιν τοῦ χώρου. Ἄλλο θεμελιῶδες στοιχεῖον πρὸς τούτοις ἐπεβάλλετο εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ Kant, τὸ ἀσύγκριτον κύρος τῆς ἐναργείας τῶν μαθηματικῶν : και τοῦτο, ἐνῶ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἐξησφαλισμένον ὑπὸ τῆς ἐκδοχῆς τοῦ Leibniz, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ χώρος εἶναι *relationis externae unitatum monadum phaenomenon*, ἐπομένως ἀποτελεσμα, φαινομενικὸν παράγωγον μὴ ἐκτεταμένων μονάδων, *nexus* παραχθεὶς ἐκ τῶν ἀπλῶν μὴ ὕλικῶν δυνάμεων. Προσπάθειαι συμβιβασμοῦ τῶν δύο ἀπαιτήσεων διακρίνονται ἐν τῇ *Monadologia physica*, (1756) πρῶτον *specimen* ἀκριβῶς τοῦ νὰ δείξη τὰ πλεονεκτήματα συνεργασίας τινός : *metaphysicae cum geometria junctae usus in philosophia naturali*. Καὶ Ἰδοὺ ἀπὸ τοῦ 1762 περίπου μέχρι τοῦ 1768 ἡ βαθμιαία ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Leibniz, μὲ τὰς παρεμπιπτωτικὰς ἀμφιβολίας τοῦ *Beweisgrund* (1763);— μὲ τὴν ὁμολογίαν ὅτι προσκρούει κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον ὁ Leibniz ἐθεώρει παράγωγον, εἰς τινὰ μὴ δυναμένην νὰ ἀναλυθῆ *Grundbegriff*, τὴν ὁποῖαν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἐποπτικῶς ἀλλ' ὄχι νὰ ἀποδείξωμεν (*Untersuchung über die Deutlichkeit*, 1763),— μὲ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ συγκεκριμένου χώρου τῶν μαθηματικῶν πρὸς τὸν ἀφηρημένον τρόπον τοῦ παρατηρεῖν αὐτὸν εἰς τὴν μεταφυσικὴν (*Versuch den Begriff der negat. Grössen . . .* κλπ. 1763),— μὲ τὴν μελέτην μὲ μεγαλυτέραν προσοχὴν, περὶ τὸ 1765, τῆς πολεμικῆς Clarke—Leibniz : — ἕως ὅτου κατὰ τὸ 1768 μὲ τὸ μικρὸν ἔργον *Von dem ersten Grunde des Unterschiedes der Gegenden im Raume* (μὲ τὸ περίφημον ἐπιχείρημα τῶν συμ-

πράγματα ὑφιστάμενα ἀνεξαρτήτως τοῦ γινώσκοντος ὑποκει-

μετρικῶν ἀντικειμένων) ὁ Kant δέχεται τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ ἀπολύτου χώρου.

Ἦτο ὀριστικὸν σημεῖον ἀφίξεως τοῦτο ; Ὁχι. Ἀπὸ τοῦ 1768 μέχρι 1770 ἐπετελέσθη πρᾶγματι τὸ μέγα βῆμα πρὸς τὸν ἰδανισμόν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, τὸ σημαντικώτερον καὶ μυστηριωδέστερον γεγονός τῆς ἱστορίας τοῦ καντιανοῦ πνεύματος. (Περὶ τῶν διαφόρων ὑποθέσεων πρὸς ἐξήγησιν τῆς μεταβάσεως, ἰδὲ π. χ. Vaihinger, Commentar zur Kants Kritik der reinen Vernunft II (Stuttgart, κλπ, 1892), σελ. 427 καὶ ἐξ. 290 καὶ ἐξ. Excursus περὶ Streit zwischen Trendelenburg und Fischer), 134 καὶ ἐξ. (Excursus περὶ die möglichen Fälle), κλπ. Δι' ὅλην τὴν ἐξέλιξιν τῶν γνωμῶν τοῦ Kant περὶ τοῦ χώρου καὶ χρόνου ἰδέ : ὡσαύτως, σελ. 422 καὶ ἐξῆς). Ἡ λύσις τοῦ Δοκιμίου τοῦ 1768 δὲν ἠδύνατο νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸν Kant. Ἄς σκεφθῆ τις τὴν ἀντίθεσιν : ἀφ' ἑνὸς ἡ θεωρία τοῦ Leibniz ἐρμηνευομένη εἰς τὰ ἄκρα, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἐκτεταμένον προέκυπτεν, σχεδὸν φαινομενικότης, ἐκ τοῦ μὴ ἐκτεταμένου, δηλαδὴ ἐκ τῶν μονάδων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἦσαν αἱ ἐντελέχειαι τῶν ὑλικῶν οὐσιῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ νοηταὶ ὄντότητες πεπροικισμέναι μὲ μόνως παραστατικὰς ἱκανότητας ἐξ ἄλλου ἢ θεωρία τοῦ Νεύτωνος φερόμενη εἰς τὸ ἄκρον τοῦ χώρου—οὐσίας. Ἡ πρώτη ἄφηγε, μὲν, σῶον τὸν νοητὸν κόσμον, τὴν ψυχὴν, τὸν θεόν : ἐπειδὴ τὸ πᾶν ἐπνευματίζετο, ἀκόμη καὶ ἡ ὕλη : ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ δικαιολογήσῃ τὸ κῦρος τῶν μαθηματικῶν μὲ τοῦτον τὸν χώρον ὁ ὁποῖος ἦτο συγκεχυμένον παράγωγον. Ἡ δευτέρα θεωρία ἠδύνατο νὰ δικαιολογήσῃ τὰ μαθηματικά· ἀλλὰ μὲ τὸν χώρον ἀπόλυτον οὐσίαν—ὁ ὁποῖος, ἐν παρενθέσει, παριστάνεται ὡς παράλογον φάντασμα, Unding—ἠπέλπει αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ νοητοῦ κόσμου. Ἐκ πολλῶν ἐνδειξεῶν (ἰδὲ Vaihinger, μνημ. ἔργ. σελ. 505 καὶ ἐξ. 415, 420) φαίνεται ὅτι ὁ Kant εἰς ταύτην τὴν δευτέραν ἄκραν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἔτεινε κατὰ τὸ 1768, ἔβλεπεν ἡ ριζικὴν πληθουκρατίαν (pluralismus) (χώρος νοούμενος ὡς ἀρχικὸς καὶ ἀπόλυτος δὲν ἔχει οὐδὲ ἐνότητα, καὶ ἕκαστον τῶν μερῶν του, ἢ ἕκαστον ἄτομον, εἶναι καὶ αὐτὸ ἀπόλυτον : «οὕτω θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν περισσότερα entia realissima» εἶναι σημειωμένον εἰς τινὰ Reflexion) ἢ ἀπειλὴν σπινοζισμού (ὅπως λέγει ὁ Berkeley, ὁ χώρος ἢ θὰ ἦτο ὁ αὐτὸς μὲ τὸν θεόν, ἢ τι παρὰ τὸν θεόν), ἢ ὁποῖα ἐνέκλειεν ἢ ἐξεμηδένιζεν ἐντὸς τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ὑλικῆς ἐκτάσεως θεὸν καὶ ψυχὴν μὲ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς : αἱ δὲ βαθύτεραι ἀνάγκαι τῆς ψυχῆς τοῦ Kant ἦσαν ἡ ἐνότης καὶ ἡ ἠθικὴ. Διὰ νῶ σῶση. Ἰσως, τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην, ἰσως ἀρχικῶς διὰ νὰ στηρίξῃ τὸ a priori τῶν μαθηματικῶν, ἰσως ἀκόμη ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὸν ἐμπειρισμὸν τοῦ Hume καὶ ἐξ ὠθήσεως τῶν a priori καὶ ἐμφύτων ἐλατηρίων τῶν Nouveaux Essais τοῦ Leibniz, τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του κατὰ τὸ 1765, ὁ Kant ἔκοψε τὴν κεφαλὴν τῶν ἀντινομίων μὲ τὴν βεβαίωσιν τοῦ ἰδεῶν τοῦ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου (ἡ Dissertatio τοῦ 1770 de mundi sensi-

μένου (1). Εύρισκόμεθα δηλαδή εις τὴν οὐσιώδη διαφορὰν παραστατικῆς ἰκανότητος καὶ κανονιστικῆς ἐνεργητικότητος.

Τὸ ἀκατάληπτον τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καθ' ἑαυτὸ καὶ συγχρόνως ἢ ἀναγκαῖα ἀναγνώρισις ὅτι ὁ χώρος εἶναι ὁ ὅρος πάσης παραστάσεως ὅπως ὁ χρόνος εἶναι ὁ ὅρος πάσης μεταβολῆς τῶν ἡμετέρων εἰκόνων, τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀγγλικοῦ ἐμπειρισμοῦ, δεικνύουν τὴν ἀνάγκην νὰ δεχθῶμεν πρὸ τῆς ἀπλουστάτης γνωστικῆς ἐργασίας, τοῦ αἰσθήματος, ὑποκειμενικὰς a priori μορφάς, ἢ τύπους. Ἐνεκα τούτων ἡ πηγὴ τῆς αἰσθητικότητος δὲν δύναται πλέον νὰ εἶναι ἐντύπωσις τις ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς νοούμενης ὡς *tabula rasa*, ἀλλ' εἶδος τι προβολῆς τοῦ ὑποκειμένου ἐκτὸς ἑαυτοῦ διὰ νὰ ἐπανέλθῃ ἔπειτα αὕτη εἰς τὸ ὑποκείμενον ὡς αἰσθημα ἢ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις. Τοῦτο ἔχει ὡς ἄμεσον ἐπακολουθήμα τὴν ἀναίρεσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Hume ὅτι πηγὴ μόνη τῆς γνώσεως εἶναι αἱ ἐντυπώσεις καὶ ἐπομένως τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ μὴ συναγάγωμεν ἐκ τούτου τὰ αὐτὰ ἀρνητικὰ συμπεράσματα ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι πάντα ταῦτα

bilis κλπ.). Ὁ χώρος (οὕτω καὶ ὁ χρόνος) εἶναι ἔν prius ἀλλὰ φαινόμενον : συμβιβασμὸς *suī generis* Νεύτωνος καὶ Leibniz. Κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Kant ὁ χώρος δὲν εἶναι οὔτε οὐσία, οὔτε ἰδιότης, οὔτε μορφή τάξεως, ἀλλὰ μορφή τῆς ἡμετέρας ἐποπτείας. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει μετὸν χρόνον. Μετὰ ταύτας τὰς ἰδεατὰς μορφάς τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ὁ Kant ἐξήγει καὶ τὸ a priori κύρος τῶν μαθηματικῶν, καὶ ἔσωζε τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν Θεόν.

1) Κατὰ τὴν προκαντιανὴν διανόησιν εἶναι αὐτονόητος ἢ ἀντιπαραθέσις ἐνὸς ὑποκειμένου τὸ ὅποιον προσπαθεῖ κατὰ τινὰ τρόπον νὰ γίνῃ κύριον τοῦ κόσμου καὶ ἐνὸς κόσμου τῶν ἀντικειμένων, ὁ ὅποιος ἴσταται ἀπέναντι τούτου τοῦ ὑποκειμένου ὡς ἔν κατὰ τινὰ τρόπον ἔτοιμον δεδομένον ὄλον. Εἰς ταύτην τὴν ὑπαρκτικὴν ἀντιπαραθέσιν καθ' ἑαυτὸ ὄντος ὑποκειμένου καὶ καθ' ἑαυτὰ ὄντων πραγμάτων ὀνομάζομεν τὰ πράγματα ἐνὸς τοιούτου ἐτοιμοῦ δεδομένου ὄλου τοῦ κόσμου «τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ», τὸ ἀπ' αὐτῶν ἐλευθέρως νοούμενον ὑποκείμενον, τὸ «ὑποκείμενον καθ' ἑαυτό». Καὶ ὁ David Hume λαμβάνει τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας ἀνεξετάστως ὡς πράγματα καθ' ἑαυτὰ. Τὸ δὲ πρῶτον βῆμα τὸ ὅποιον κάμνομεν ἐντὸς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant εἶναι ὅτι ἀπαλασσόμεθα ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς ἀπολύτους ὑπάρξεις εἴτε τῶν πραγμάτων καθ' ἑαυτὰ εἴτε τοῦ ὑποκειμένου καθ' ἑαυτό. Μόνον βραδύτερον θὰ γνωρίσωμεν ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον μετὰ νέαν σημασίαν καὶ ὁμοίως ὑποκείμενον καθ' ἑαυτό καὶ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό.

τά συμπεράσματα είχαν ως αναγκαίαν προϋπόθεσιν τοιαύτην πηγήν τῆς γνώσεως· ἀλλὰ τοῦτο ἄγει ἀκόμη καί εἰς τὸ συμπέρασμα τὴν ἀναγνώρισιν περιορισμοῦ τινος τῆς γνώσεως κατὰ τὰς δυνατότητας τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, Διότι ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ γνωρίζῃ μόνον ἐν τῷ χώρῳ καὶ τῷ χρόνῳ, χώρος δὲ καὶ χρόνος εἶναι μόνον ὑποκειμενικοὶ τύποι, ὑποκειμενικαὶ μορφαί, σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ νὰ γνωρίσῃ πῶς εἶναι τὸ «πρᾶγμα καθ' ἑαυτό», ἀλλὰ μόνον τὸ πρᾶγμα ὡς ἀντικείμενον τῆς αἰσθητικότητός του: δηλαδή διὰ μέσου τυπικῶν ἐπενδύσεων τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου αἱ ὁποῖαι δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ πρᾶγμα. Ἐὰν κατὰ τὴν γνωστικὴν ἐργασίαν εἰσάγεται, μᾶλλον εἶναι ἢ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις ταύτης στοιχεῖόν τι τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι εἰς τὸ ἀντικείμενον, σημαίνει ὅτι ἡμεῖς οὐδέποτε θὰ δυνηθῶμεν νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν τὸ ἀντικείμενον ὅπως τοῦτο πραγματικῶς εἶναι, ἤτοι ὅπως θὰ ὄφειλε νὰ εἶναι ἐὰν ἡμεῖς ἠδυνάμεθα νὰ τὸ συλλάβωμεν κατὰ τὴν ἀπόλυτον ἀντικειμενικότητά του. Τὸ *a priori* δηλαδή κατὰ τὴν πρώτην του ἀπλῶς ἐποπτικὴν ὄψιν εἶναι εἶδος πέπλου ὁ ὁποῖος τίθεται μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου ἀλλοιῶνων κατὰ τρόπον ἀνακριβῆ τὴν πραγματικὴν οὐσίαν τοῦ ἀντικειμένου.

Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἔχῃ μεμονωμένα αἰσθήματα: τὰ ἐπεξεργάζεται καὶ καθορίζει σχέσεις μεταξὺ των: ἤδη ὁ Locke καὶ ὁ Hume ὠμίλησαν περὶ ἰδεῶν Reflexion καὶ συνθέτων ἰδεῶν. Αἱ τοιαῦται ἐργασίαι γίνονται ὑπὸ τῆς διανοίας ἢ ὁποῖα εἶναι ὁ *a priori* ὅρος διὰ νὰ εἶναι αὗται δυναταί, ὅπως αἱ ἐποπτεῖαι τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου εἶναι ὁ ὅρος διὰ τὴν ἀπλὴν καὶ καθαρὰν αἰσθητικότητα. Ἐπεξεργασία καὶ συνδιάταξις ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς συστάσεως τοῦ ἡμετέρου πνεύματος δὲν σημαίνουν δὲ ἄλλο ἢ σύνθεσιν διὰ μέσου μορφῶν *a priori*, τὰς ὁποίας ὁ Kant καλεῖ ἀριστοτελικῶς κατηγορίας ἢ καθαρὰς διανοητικὰς ἐννοίας *a priori*. Ἄλλ' ἐὰν αἱ διανοητικαὶ ἐργασίαι ἀναλύονται πάντοτε εἰς σύνθεσιν πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ σύνθεσις ἀπαιτεῖ καὶ αὐτὴ σημείον τι ἀναφορᾶς τὸ ὁποῖον νὰ τὰς καθιστᾷ δυνατάς. Τοῦτο εἶναι τὸ ὑπερβατικὸν ἐγώ, τὸ ὁποῖον ὁ Kant, ὀνομάζει καὶ καθαρὰν κατάληψιν ἢ ὑπερβατικὴν κατάληψιν, ἀδιαφόρως. Ἐὰν τοῦτο δύναται νὰ ταυτισθῇ μετὰ τὴν ἐνότητα τῆς συνειδή-

σεως ἢ κατὰ τί διαφέρει ἀπ' αὐτῆς εἶναι τοῦτο μέγα πρόβλημα τῆς μετὰ τὸν Kant φιλοσοφίας, καὶ εἰς τὸν κύκλον τῆς καντιανῆς φιλολογίας εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ὑπάρχει ἀκόμη τελεία συμφωνία, καί, ἀκόμη περισσότερο, ὡς πρόβλημα ἴδιον τοῦ μετακαντιανοῦ ιδανισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὠφείλε νὰ διατηρήσῃ τὴν καντιανὴν θεωρίαν τῆς καθαρᾶς καταλήψεως δίδων ὅμως εἰς ταύτην ἐκεῖνο τὸ συγκεκριμένον τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει αὕτη ἀκόμη εἰς τὸν Kant. Ἐκ τῆς Κριτικῆς γνωρίζομεν μόνον ὅτι ἡ ὑπερβατικὴ κατάληψις εἶναι καθαρὰ νοήσις ἢ ὁποῖα καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἐνοποίησιν τῆς διανοίας, τὴν ἐπιστήμην, διὰ μέσου τῶν δημιουργημάτων, τῆς, τὰ ὁποῖα εἶναι καθαρὰ ἔννοιαι, δηλαδὴ ἀνεξάρτητοι παντός ἰδιαιτέρου ὄρου καὶ δι' αὐτὸ εἶναι ἀπολύτως ἀληθεῖς ἐν τῇ καθαρότητι τῶν. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἔχωμεν πραγματικὴν γνῶσιν, διὰ νὰ ἔχωμεν ὄχι τὸ δυνατόν τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ τὴν ἐπιστήμην συγκεκριμένως, εἶναι ἀνάγκη αἱ καθαρὰ ἔννοιαι νὰ ἐφαρμοσθοῦν εἰς τὸ ὕλικόν τῆς αἰσθητικότητος, τὸ ὁποῖον εἶναι πάντοτε χωρικὸν καὶ χρονικόν· δι' αὐτὸ καὶ ἡ διανοητικὴ γνῶσις, ἡ ἐπιστήμη, δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου. Μὲ μίαν ὅμως διαφορὰν οὐσιώδη; διότι ἐνῶ ἡ κρίσις ἢ ὁποῖα συνάγεται ἐκ τῆς καθαρᾶς αἰσθητικότητος ἔχει κύρος μόνον διὰ τοῦτο τὸ ἐμπειρικὸν ὑποκείμενον κατὰ ταύτας τὰς ἰδιαιτέρας περιστάσεις, ἀφορᾷ δηλαδὴ μόνον τὴν ἀτομικὴν συνειδήσιν, αἱ ἐργασίαι τῆς διανοίας, ἀκριβῶς ἐπειδὴ γίνονται ἀνεξαρτήτως τῶν ἰδιαιτέρων ὄρων εἰς τοὺς ὁποίους εὐρίσκεται τὸ ὑποκείμενον ἔχουν κύρος διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους: εἶναι σύνθεσις τῆς καθόλου συνειδήσεως. Ἡ καντιανὴ φιλοσοφία ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς ἐνταῦθα νὰ ἀπομακρυνθῶμεν ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τοῦ φαινομενισμοῦ τοῦ Hume ἢ καὶ διατηροῦμεν καὶ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τὰ ὅρια τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύουν πάντοτε εἰς ἡμᾶς τὴν γνῶσιν τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτό.

Μὲ τὸ λογικὸν κύρος τῆς κατηγορίας τῆς αἰτιότητος δυνάμεθα νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν τὸ ἀναγκαῖον καὶ καθολικὸν κύρος τῶν ἐπιστημονικῶν νόμων τῶν ὁποίων τὰς κρίσεις ὁ Kant καλεῖ ἀκριβῶς κρίσεις ἐμπειρίας, διαστέλλων αὐτὰς ἀπὸ τῶν ἀντιληπτικῶν κρίσεων διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ ἀγγλικὸς ἐμπειρισμὸς εἶχε μὲν δίκαιον εἰς τὸ νὰ ὀρίσῃ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν πέρα τῶν ὀρίων τῆς ἐμπειρίας, ἄλλ' εἶχεν ἀδι-

κον έπειδή δέν έγνώριζε νά διακρίνη τó άντικειμενικόν κύρος
 τής έμπειρίας, άπό τοú ύποκειμενικοú κύρους τής άντιλήψεως
 έπειδή δέν έγνώριζε νά διακρίνη τήν άτομικήν έμπειρικήν
 συνείδησιν άπό τής καθολικής συνειδήσεως. Έκ τούτου φαί-
 νεται ότι ή ύποκειμενικότης τής πηγής τής γνώσεως δύναται
 νά παραγάγη τήν ύποκειμενικότητα τοú κύρους τής άντιληπτι-
 κής κρίσεως ώς και τήν άντικειμενικότητα τής έπιστημονικής
 κρίσεως ή κρίσεως έμπειρίας. Αύται δέ αί τελευταίαι κρίσεις
 έπομένως δεικνύουν ότι ύπάρχουν πνευματικάι άλήθειαι, άλή-
 θειαι συνειδήσεως, αί όποίαι έχουν τήν άντικειμενικότητά των
 έκτός τής συνειδήσεως έξ αίτίας αύτης τής συνειδήσεως.
 Τοúτο είναι ή μεγάλη κατάκτησις τής φιλοσοφίας τής συνθέ-
 σεως a priori ώς πρός τó πρόβλημα τó όποιον έθεωρήθη ότι
 είναι τó ούσιώδες πρόβλημα τής νεωτέρας σκέψεως δηλαδή
 πώς πράξεις τής συνειδήσεως δύνανται νά έχουν τήν άνταπό-
 κρισίν των μέ πράγμα τó όποιον είναι άντίκειμενον έν σχέσει
 πρός τήν συνείδησιν, χωρίς νά ύπάρχη άνάγκη καταφυγής εις
 τόν δογματισμόν τής προδιατεταγμένης άρμονίας. Ούτω διά
 πρώτην φοράν εις τήν ιστορίαν τής σκέψεως τίθεται τó θεμέ-
 λιον ιδανιστικής τινος έκδοχής τής έπιστήμης, όπως έπεχείρη-
 σεν ό Πλάτων, και τήν όποίαν ό Leibniz μόνον δογματικώς
 ήδυνήθη νά αναπτύξη διά τής προδιατεταγμένης άρμονίας.
 "Όλη ή μετακαντιανή φιλοσοφία όχι μόνον δέν ήδυνήθη νά
 δώση ώς πρός τοúτο τίποτε τó καλύτερον, αλλά διά νά βε-
 βαιώση τήν άπόλυτον ένεργητικότητα τοú πνεύματος έλησμό-
 νησε νά είπη εις ήμάς ή τó είπε κατά τρόπον άνεπαρκή και
 παράδοξον τó διατί ένεργητικότης a priori εύρίσκει τήν έπιβε-
 βαιώσιν της a posteriori προκαλέσασα ούτω τó εύκολον και
 πολλάκις χονδροειδές άλλ' όχι έντελώς άδικαιολόγητον σκώμ-
 μα των πειραματικών έπιστημών κατά τοú ιδανισμού; ή διά
 νά άκολουθήση πάρα πολύ πιστώς τήν μέθοδον αύτων των
 πειραματικών έπιστημών έχασεν άπό των όφθαλμών της (μή
 άποκλειομένων και τοú Lotze και τοú Wundt) τήν μέθοδον τής
 ύπερβατικής φιλοσοφίας και τó θεωρητικόν ύψος τής μεταφυ-
 σικής. Μέ τόν ύποκειμενικόν χαρακτήρα των a priori στοι-
 χείων ήλθεν εις φώς ή θεμελιώδης ιδανιστική φύσις τής ύπερ-
 βατικής φιλοσοφίας άκόμη και ό,τι άφορᾷ τήν άπλουστάτην
 γνωστικήν πράξιν. Ούτω ό Kant ήνοιξε τήν όδόν ή όποία κα-

ταλήγει εἰς τὸ νὰ θεωρηθῆ ἡ πραγματικότης ὡς κατασκεύασμα τοῦ πνεύματος, ὡς ἀνάπτυξις τῆς συνειδήσεως, ἤτοι ἤνοιξε τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν νέαν ἰδανιστικὴν φιλοσοφίαν, εἰς τὸν ἰδανισμόν, ὁ ὁποῖος βαθμηδὸν λαμβάνει τοιαύτην ὄψιν καθ' ὅσον ἡ ὀπακολουθήσασα ἀνάπτυξις τῆς καντιανῆς σκέψεως φέρει ἐκ τοῦ δεδομένου κόσμου τῶν αἰσθήσεων εἰς τὴν αὐθόρμητον δημιουργίαν τοῦ πνεύματος. Ἔνεκα τούτων τῶν *a priori* συνθετικῶν ἀρχῶν τοῦ πνεύματος ὁ κόσμος φαινομενοποιεῖται. Τοῦτο εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ ἰδανισμοῦ.

Ἡ ὑποκειμενικότης τοῦ Berkeley καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ὑποκειμενικότητες εἰς τὰς ὁποίας θέλουν νὰ ἀναγάγουν τὴν γένεσιν τοῦ ἰδανισμοῦ, δὲν εἶναι ἰδανιστικαὶ θέσεις· δὲν ἀναλύουν τὸ δεδομένον, σταματοῦν πάντοτε πρὸ ἐνὸς δεδομένου ὄχι πλέον ὕλικοῦ, ἐὰν θέλωμεν, ἀλλ' ὄχι δι' αὐτὸ ὀλιγώτερον δεδομένον, ἐνῶ ἡ συνθετικὴ *a priori* κρίσις ἀναλύει τὸ δεδομένον, καθ' ὅσον κατὰ τὴν πρᾶξιν τῆς γνώσεως θέτει ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον (τὸ ὑποκείμενον, τὴν μορφήν, ἡ ὁποία δι' ἑαυτὴν θὰ ἦτο κενή, τὸ ἀντικείμενον, τὴν ὕλην, ἡ ὁποία δι' ἑαυτὴν θὰ ἦτο τυφλή)· καθ' ὅσον δηλαδὴ κατὰ τὴν συνθετικὴν πρᾶξιν δημιουργεῖ τοὺς δύο ὄρους τῆς συνθέσεως· διότι κενὴ μορφή καὶ τυφλὴ ὕλη εἶναι ἀνύπαρκτα ἀφοῦ ἡ ὕλη εἶναι ὕλη εἰς ταύτην τὴν ὠρισμένην μορφήν, καὶ ἡ μορφή εἶναι μορφή εἰς ταύτην τὴν *signata* ὕλην, αἱ ὁποῖαι γεννῶνται κατὰ τὴν πρᾶξιν τῆς συνθετικῆς κρίσεως. Ἡ συγκεκριμένη δηλαδὴ πρᾶξις τῆς γνώσεως δὲν εἶναι οὔτε μόνον ἔννοια οὔτε μόνον ἐποπτεία ἢ κατ' αἰσθησις ἀντίληψις· ἡ ἔννοια ἄνευ τῆς ἐποπτείας εἶναι κενή, ἡ ἐποπτεία ἄνευ ἐννοίας εἶναι τυφλή· ἀλλ' εἶναι συνθετικὴ ἐνότης ἐποπτείας καὶ ἐννοίας, αἰσθάνεσθαι καὶ νοεῖν, μερικοῦ καὶ καθολικοῦ *a posteriori* καὶ *a priori* ἄμεσος ἐνότης ἡ ὁποία εἶναι μεσάζουσα δύο ἀμέσων, σύνθεσις *a priori* περιεχομένου καὶ μορφῆς. Πρᾶξις γνώσεως ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα, ὡς μεταγενεστέρα τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα τὴν ἀποτελοῦν. (τὰ δύο στοιχεῖα δὲν δύνανται νὰ χωρισθοῦν ἢ δι' ἀφαιρέσεως) καὶ δὲν εἶναι αἰτία, ἐπειδὴ δὲν εἶναι προγενεστέρα τῶν δύο στοιχείων (δὲν εἶναι τι τὸ ὁποῖον νὰ παράγῃ καὶ νὰ εἶναι ἐκτὸς τῶν δύο στοιχείων), ἀλλ' εἶναι ἀποτέλεσμα συγχρόνως καὶ αἰτία, *causa sui*. Εἰς ταύτην τὴν ἐνότητα τὸ πνεῦμα εἶναι αἰτία ἑαυτοῦ, εἶναι αὐτογένεσις· εἶναι

δυναμική ένότης ἢ ὁποῖα παράγει τὰ ἀντίθετα στοιχεῖα καὶ τὰ ἐνώνει. Ἡ a priori συνθετικὴ κρίσις εἶναι ἢ ἀνακάλυψις τῆς φύσεως τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι κενὸν ὑποκείμενον, ἀλλ' εἶναι ἢ φαινομενοποίησις ὅλης τῆς φύσεως, τὸ αἰώνιον ζῆν τοῦ κόσμου τὸ ὁποῖον εἶναι καθ' ἑαυτὸ πνεῦμα· δηλαδὴ ὄχι ἢ ἐνότης μάτην ζητούμενη μετὰ κόπου μετὰ τὴν ἀπόσχισιν τῶν δύο ὄρων τῆς σχέσεως, μετὰ τὴν αὐθαίρετον πρᾶξιν τῆς ἀφηρημένης διανοίας, ἀλλ' ἢ συγκεκριμένη ἐνότης ἢ ὁποῖα παράγει, ἢ ὁποῖα δημιουργεῖ συνεχῶς τοὺς δύο ὄρους καὶ ἢ ὁποῖα δι' αὐτὸ ἴσταται ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς αἰτιότητος, ἐκτὸς πάσης μηχανικῆς ἐκδοχῆς τῆς πραγματικότητος.

ΑΙΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΝΑ ΥΠΕΡΒΗ ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ .

Ἄλλ' ἢ ἀνθρωπίνη σκέψις δὲν ἀνέχεται ὄρια τιθέμενα ὑπὸ τῶν πειραματικῶν δυνατοτήτων καὶ ἀξιοῖ νὰ τὰ ὑπερβῆ. Εἶναι αἱ τάσεις τοῦ λόγου ὁ ὁποῖος θέλει νὰ ἀσκήσῃ ἐν σχέσει πρὸς τὴν διάνοιαν αὐτὴν ταύτην τὴν ἐνοποιοῦσαν ἐνεργητικότητα τὴν ὁποῖαν ἢ διάνοια ἀσκεῖ ἐπὶ τὴν αἴσθησιν. Τοῦτο δὲ θὰ ἐσήμαινεν ἀποχωρισμὸν ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως, ἐπειδὴ ὁ ἀνώτατος βαθμὸς τῆς ἐνεργητικότητος τῆς σκέψεως ἢ ὁποῖα ἔχει ὑπ' ὄψει τὴν αἴσθησιν εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει ἤδη ἀναπτυχθῆ ὑπὸ τῆς διανοίας κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς ἐπιστήμης· ἀλλ' ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως σημαίνει ἀποχωρισμὸν καὶ ἀπὸ τῶν ἐποπτειῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν, αἱ τάσεις τοῦ λόγου, τὰς ὁποίας ὁ Kant καλεῖ ἰδέας καὶ αἱ ὁποῖαι εἶναι ὡς πρὸς τὸν λόγον ὅ,τι εἶναι αἱ ἐννοιαὶ ὡς πρὸς τὴν διάνοιαν, δὲν θὰ δυνηθοῦν ποτὲ νὰ ἀντικειμενοποιηθοῦν εἰς τινὰ ἐμπειρίαν. Αὗται εἶναι ἢ ψυχολογικὴ ἰδέα, ἢ ὁποῖα ἀντανაკλᾷ τὸ πρόβλημα τῆς ἀπολύτου ἐνότητος τῆς οὐσίας, ἢ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς· ἢ κοσμολογικὴ ἰδέα ἔνεκα τῆς ὁποίας ἐκ τῆς αἰτιώδους ἀλληλουχίας τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμπειρίας θέλομεν νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἀπόδειξιν πρώτης τινὸς αἰτίας· τέλος ἢ θεολογικὴ ἰδέα, ἢ ὁποῖα εἶναι προσπάθεια νὰ ἀποδείξωμεν τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ, ἢ ἰδέα αὕτη εἶναι βεβαίως ἢ ὑψίστη μεταξὺ τῶν ὑψίστων τάσεων τοῦ λόγου, ἢ ἰδέα τῶν ἰδεῶν θὰ ἐλέγομεν, ἢ ὅπως ὁ Kant ἐκφράζεται, αὐτὸ

τὸ ἰδεῶδες τοῦ καθαροῦ λόγου. Ἡ καντιανὴ θεωρία περὶ τῶν ὑπερβατικῶν ἰδεῶν ἐν μέρει μόνον εἶναι ἀρνητικὴ ἐπειδὴ ἐὰν εἶναι ἀληθές ὅτι αὕτη μᾶς ἐμποδίζει νὰ γνωρίσωμεν τὸ ἀντικείμενον τῆς ὑπερβατικῆς ἰδέας, δεικνύει ὅμως διὰ τῆς λογικῆς ἀπαιτήσεως τῆς οὐσιαστικῆς ἐνότητος τὸ ἔσχατον σημεῖον εἰς τὸ ὅποῖον πρέπει νὰ φθάσῃ ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις κατὰ τὴν συνθετικὴν τῆς ἐνεργητικότητος, — συνδέσεις εἰς τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως τοῦ αἰσθητοῦ πολλαπλοῦ διὰ μέσου ἐννοιῶν, — ἐὰν αὕτη ἠδύνατο νὰ ἀποφύγῃ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπαναπέσῃ εἰς τὴν διαδοχὴν ἐν τῷ χρόνῳ καὶ εἰς τὴν διασκόρπισιν ἐν τῷ χώρῳ. Οὕτω ὅπως ἡ κοσμολογικὴ ἰδέα ἐκφράζει τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα τοῦ νὰ δεχθῶμεν πρώτην τινὰ αἰτίαν ἢ ὁποῖα νὰ εἶναι ἡ αἰτιότης πασῶν τῶν μερικῶν οὐσιῶν, τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ τελευταίου ἰδεώδους τοῦ καθαροῦ λόγου, τὸ ὅποῖον ἔχει ἐν ἑαυτῷ καὶ τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα τῆς οὐσίας καὶ τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τῆς πρώτης αἰτίας, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὴ ἀπόδειξις τις τῆς ὑπάρξεώς του. Τὸ γεγονός ὅτι οὐδεμία ἀντικειμενικὴ παράστασις τούτων τῶν ἰδεῶν εἶναι δυνατὴ δὲν ἀφαιρεῖ τίποτε ἀπὸ τῆς ἀπολύτου λογικότητός των ὡς ἀπαιτήσεων τοῦ λόγου. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν καλῶς τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν διάκρισιν μεταξὺ εἶναι ὡς καθαρᾶς λογικῆς ἀπαιτήσεως καὶ ὑπάρχειν ὡς γνωστικῆς δυνατότητος καὶ δι' αὐτό, κατὰ τὸν Κάντ, πειραματικῆς. Ἡμεῖς δηλαδὴ ὀφείλομεν νὰ νοήσωμεν ὡς ἐὰν ὅλη ἡ πολλαπλότης τῶν φαινομένων ὄφειλε νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος: ὡς ἐὰν αὕτη ἐξηρτᾶτο διὰ τινος αὐστηρᾶς αἰτιώδους ἀλληλουχίας ἔκ τινος πρώτης αἰτίας ἢ ὁποῖα νὰ ἔχη ἐν ἑαυτῇ τὸν λόγον τοῦ εἶναι καὶ τοῦ ἐνεργεῖν αὐτῆς: τέλος ὡς ἐὰν ἡ ἀθάνατος ἐνότις τοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία τῆς πρώτης πράξεως ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται ὁ ἄπειρος πλοῦτος τῆς ἐμπειρίας εὑρισκόν τὴν σύνθεσιν των εἰς τὸ ὑπέρτατον ἰδεῶδες τοῦ Θεοῦ, ἐνότητα τοῦ παντός καὶ πρώτην αἰτίαν. Ὑπὸ ταύτην τὴν σημασίαν καὶ ἐντὸς τούτων τῶν ὀρίων εἶναι δυνατὴ ὑπερβατικὴ παραγωγὴ τῶν ἰδεῶν τοῦ λόγου ὅπως εἶναι δυνατὴ ὑπερβατικὴ παραγωγὴ τῶν ἐννοιῶν τῆς διανοίας. Ἡ ἐνεργητικότης τῆς διανοίας σημαίνει σταθερὰν ἐργασίαν ἐνοποιήσεως τῆς πολλαλότητος τῶν πραγμάτων. Οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐνοποίησιν σημαίνει ὅλη ἡ γνωσιολογικὴ ἐργα-

σία, οὐδὲ ἄλλο σημαίνουν καὶ ἐκεῖναι αἱ μαθήσεις εἰς τὰς ὁποίας ἔνεκα τῆς ὀργανώσεώς των καὶ τῆς ἀναπτύξεώς των δίδομεν τὸ ὄνομα τῶν ἐπιστημῶν. Ἄλλ' ἐάν ἡ ἐνεργητικότης τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως σημαίνη ἐν τελευταία ἀγαλύσει, ὁλο-νὲν βαθυτέραν ἐργασίαν πρὸς τὴν ἐνότητα, ἐάν ἐν τῷ μέτρῳ καθ' ὃ ἡ ἡμετέρα ἐργασία τῆς ἐνοποιήσεως ἀναπτύσσεται, ἐπι-τυγχάνωμεν ὑψηλότερον βαθμὸν εἰς τὴν ἡμετέραν θεωρητικὴν ἔρευναν, ἢ ἀπόλυτος ἐνότης εἰς τὴν ταυτότητα δύναται νὰ θεωρηθῇ πολὺ καλῶς ὡς ἡ κατ' ἀκολουθίαν ἔκβασις τοιαύτης αἰωνίας ἐργασίας. Ἐχομεν κάλλιστα τὴν δυνατότητα τοῦ νοεῖν μετάβασιν ἐκ τῆς ἀκόμη περιορισμένης ἐνοποιήσεως εἰς τὸ πεδίον τῆς φύσεως, εἰς τὴν ἐνοποίησιν ἢ ὁποία ὑπερβαίνει τὸ πεδίον τῆς φύσεως. Ἄλλὰ δυνατότητα τοῦ νοεῖν, ὄχι τοῦ γνωρίζειν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ἰδίᾳ τὴν ὁποίαν ὁ Kant ὑπαινίττεται εἰς τὸν Πρόλογον τῆς II ἐκδ. τῆς Κριτικῆς (ἰδὲ πρὸ παντὸς τὴν σημείωσιν) ἀναφερόμενος εἰς τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ νοεῖν μάλιστα, ὄχι γνωρίζειν τὸ ὅποῖον ἀπαιτεῖ πάντοτε συγκεκρι-μενοποίησιν. Ἐπομένως, ἐννοεῖται ἡ κανονιστικὴ ἀξία καὶ ὄχι ἡ συστατικὴ ἀξία πάσης ὑπερβατικῆς ἰδέας, καὶ πρὸ παντὸς τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ: κανονιστικὴ ἀξία ἢ ὁποία θέτει τὴν ἰδέαν πέρα πάσης ἀπαιτήσεως ἐμπειρικῆς ἀποδείξεως. Ἡ κριτικὴ τῆς φυσικῆς διαλεκτικῆς τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἐννοεῖ καὶ ὑποδει-κνύει τὴν βαθεῖαν ἀξίαν καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν: μόνον ἡ δο-γματικὴ ἀπερισκεψία δίδει εἰς τὰς καθαρὰς ἰδέας τοῦ λόγου πραγματικοκρατικὴν ἀξίαν. Τοιαύτην ἀξίαν αἱ ἰδέαι δὲν ἔχουν καθ' ὅσον ὁ καθαρὸς λόγος δὲν ἀσχολεῖται ἢ περὶ ἑαυτοῦ καὶ ἡ ἐνότης τοῦ λόγου εἶναι συστηματικὴ ἐνότης ἢ ὁποία χρησι-μεύει νὰ κάμῃ τὸν λόγον νὰ κινῆται ἐλευθέρως πέρα πάσης ἐμπειρικῆς δυνατῆς γνώσεως τῶν ἀντικειμένων. Πᾶν ὅ,τι εἶναι τῆς διανοίας, ἀποτελοῦν γνώσιν, θὰ εὔρη τὴν ἐπιβεβαίωσιν του εἰς τὴν ἐμπειρίαν· ἄς μὴ ζητῶμεν τὴν ἐπιβεβαίωσιν ταύ-την διὰ πᾶν ὅ,τι εἶναι καθαρῶς τοῦ λόγου δηλαδὴ ὅ,τι εἶναι ἀπαίτησις τοῦ ἀπολύτου τῆς συνειδήσεως ἐν τῇ καθαρᾷ σκέψει πέρα πάσης γνώσεως. Εἶναι, λοιπόν, θεμελιῶδες κατὰ τὸν Kant, ἡ διάκρισις νοεῖν καὶ γινώσκειν: νοεῖν εἶναι ἡ ἐνδο-τέρα ζωτικὴ μορφή παντὸς γινώσκειν· ἡ ἀναγωγή τοῦ νοεῖν εἰς τὸ γινώσκειν, δὲν εἶναι ἀνύψωσις τοῦ γινώσκειν, εἶναι ἐξαφάνισις καὶ τοῦ γινώσκειν ὁμοῦ μὲ τὸ νοεῖν.

Τὸ καθαρὸν ἀντικείμενον, λοιπὸν, νοεῖται, δὲν γνωρίζεται· ὁ νοητὸς κόσμος τῶν πραγμάτων καθ' ἑαυτὰ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν γνῶσιν, ἔχει σχέσιν μόνον μὲ τὸν λόγον, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε θὰ ἀναλυθῆ εἰς γνῶσιν· ὁ λόγος εἶναι μόνον ἡ τάσις τοῦ ἐγὼ εἰς τὸ νὰ ταυτισθῆ μὲ τὸ ὑπερβατόν. Δι' αὐτὸ τὸ καθαρὸν ἀντικείμενον κατὰ τὴν γνῶσιν λαμβάνει τὴν ἀξίαν κανονιστικῆς ἀρχῆς. Τοῦτο δὲ εἶναι κατὰ τὸν Kant τὸ ἔργον τοῦ λόγου· νὰ δείξῃ μὲ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ ἀπολύτου ὅτι ἡ ἀντικειμενικότης δὲν ἐξαντλεῖται εἰς τὰ ὠρισμένα ἀντικείμενα τὰ ὅποια ἡ διάνοια ἐπιτελεῖ καὶ ἀνακαλύπτει μόνον εἰς τὸ πεδῖον τοῦ φαινομενικοῦ τὸ ὅποῖον αἰσθανόμεθα ἐν τῷ χώρῳ καὶ ζῶμεν ἐν τῷ χρόνῳ. Ἡ γνῶσις δὲν σημαίνει δηλαδή ἢ τὸ ἐνδοκόσμιον καὶ πᾶν ἐνδοκόσμιον εἶναι, κατὰ τὸν Kant, σχετικότης· ἡ ὑπερβατικὴ φιλοσοφία ἀντιπαραθέτει ὡς τελικὸν συμπέρασμα τῶν ἐρευνῶν της εἰς τὸ ἐνδοκόσμιον τῆς ἐπιστήμης ἐν γνωσιολογικῶς ἀνέφικτον ὑπερβατόν. Εὐρισκόμεθα οὕτω εἰς τινὰ ἀστήρικτον θέσιν ἐπειδὴ ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς εἴμεθα εἰς τὴν ἀδυνατότητα νὰ γνωρίσωμεν πέρα τῶν ἐμπειρικῶν ὀρίων, ἐξ ἄλλου δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν τῶν πραγμάτων καθ' ἑαυτὰ μόνον ἐπειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν τίποτε περὶ αὐτῶν. Τοιαῦτα νοητὰ ὄντα ὁ λόγος δὲν δύναται νὰ νὰ μὴ δεχθῆ, ἐπειδὴ ὅταν φθάσωμεν εἰς ἐκεῖνο τὸ σημεῖον μέχρι τοῦ ὁποῖου ἡ ἐμπειρία δύναται νὰ μᾶς χρησιμεύσῃ ὡς βοήθεια, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι κατὰ τινὰ τρόπον ἱκανοποιητικὸν καὶ ὅτι τὴν τελείαν ἱκανοποίησιν τοῦ λόγου δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν ἢ ὑπερβαίνοντες πᾶσαν ἐμπειρικὴν δυνατότητα. Τοιαῦτα ὄντα δὲν εἶναι δηλαδή αὐθαίρετα καὶ φανταστικά δημιουργήματα, ἀλλὰ λογικαὶ ἀναγκαιότητες· ταῦτα μὲ ἄλλας λέξεις ἀναπτύσσονται λογικῶς διὰ μέσου τῶν ὑπερβατικῶν ἰδεῶν ὡς ἐννοιῶν—ὀρίων. Αἱ ἰδέαι δηλαδή δύνανται νὰ νοηθοῦν ὡς ἐννοιαὶ—ὄρια, τὰ ὅποια σημειώνουν τὴν γραμμὴν διακρίσεως μεταξὺ τοῦ κόσμου τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας καὶ ἄλλου τινὸς κόσμου, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἀντικείμενον γνῶσεως ἀλλ' εἰς τὸν ὁποῖον αἱ τάσεις τοῦ λόγου μᾶς παραπέμπουν ὡς εἰς τὴν ἀληθεστάτην καὶ βαθυτάτην πραγματικότητα, ὡς εἰς αὐτὸν τὸν μυστικώτερον λόγον πάντων τῶν πραγμάτων. Πρὸς μεγαλειτέραν σαφήνειαν ὁ Kant ἀνατρέχει εἰς αἰσθη-

τήν τινά παράστασιν, κατὰ τὴν περίφημον «κατασκευὴν ἐννοιῶν» εἰς τὴν ὁποίαν ἀνατρέχουν πάντοτε οἱ μαθηματικοί. Ἄς λάβωμεν δηλαδὴ περιφέρειάν τινά: πᾶν ὅ,τι εἶναι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ταύτης εἶναι ἀκριβῶς ἢ ἀνθρωπίνη γνῶσις, πειραματική. Ἡ περιφέρεια γίνεται οὕτω τὸ ὄριον τῆς γνώσεως ὅπως εἶναι τὸ ὄριον τοῦ κύκλου· αἱ ὑπερβατικαὶ ἰδέαι, νοούμεναι ὑπὸ ταύτην τὴν σημασίαν, εἶναι ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς περιφέρειας· ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἐπὶ ταύτης, εἶναι τόσον ἐντεῦθεν, ὡς ὑποκειμενικαὶ ἀπαιτήσεις τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, ὅσον καὶ ἐκεῖθεν, ὡς συστατικὰ στοιχεῖα νοητοῦ τινος κόσμου, περὶ τοῦ ὁποίου οὐδὲν γνωρίζομεν ὅπως οὐδὲν γνωρίζομεν μελετώντες τὸν κύκλον, περὶ ὅλου ἐκείνου τὸ ὁποῖον δὲν περιλαμβάνεται ἐντὸς αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο ὅπως φαίνεται, εἶναι πολὺ διάφορον ἀπὸ τοῦ νὰ εἴπωμεν ὅτι ὅλον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἐν τῷ κύκλῳ δὲν εἶναι ἀπολύτως. Τοῦτο δὲν εἶναι μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἡμᾶς οἱ ὁποῖοι ἐξετάζομεν τοῦτον τὸν κύκλον: δὲν εἶναι δηλαδὴ ἀνθρωπίνη πραγματικότης. Ἐκτὸς τούτου ἡ ἔννοια τοῦ ὁρίου ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ καθορίσωμεν πῶς ὁ λόγος προβαίνει εἰς τὸ νὰ χωρίσῃ τὴν χρῆσιν τῆς διανοίας ὡς πρὸς τοὺς δύο κόσμους, τὸν αἰσθητὸν καὶ τὸν νοητὸν, διὰ τοὺς ὁποίους ἀκριβῶς χρησιμεύει τοῦτο τὸ ὄριον ὡς διαίρεσις: ἔνεκα τούτου τοῦ πλεονεκτήματος ἡ ἔννοια τοῦ ὁρίου εἶναι συγχρόνως ἀρνητικὴ καὶ θετικὴ. Ὑπὸ τὴν πρώτην ὄψιν ὁ λόγος διὰ τῶν ὑπερβατικῶν ἰδεῶν μᾶς πληροφορεῖ ὅτι πέρα ὁρίων τινῶν ἡ ἐμπειρικὴ γνῶσις δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ. Τοῦτο εἶναι προσὸν ἴδιον μόνον τοῦ λόγου ἐπειδὴ ἡ ἐμπειρία δὲν δύναται μόνη τῆς νὰ διακρίνῃ τοῦτο δεδομένου ὅτι αὕτη θὰ ἔφερεν ἡμᾶς ἀδυσωπήτως ἔκ τινος ἐξηρητημένου εἰς ἄλλο ἐξηρητημένον ἐπ' ἄπειρον. Ὑπὸ τὴν δευτέραν ὄψιν ὁ λόγος, πάντοτε διὰ μέσου τῶν ὑπερβατικῶν ἰδεῶν, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι εἶναι λογικὴ ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν ἄλλον τινά κόσμον καθαρῶς νοητὸν περὶ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν μόνον ἐποπτεῖαν διὰ μέσου ἀναλογικῶν σχέσεων, ἀλλὰ ποτὲ νὰ τὸν γνωρίσωμεν. Ἐκ τούτου προκύπτει κατὰ τρόπον σαφῆ ἢ μεγίστη σπουδαιότης τοῦ λόγου καὶ ἀπὸ ἀπόψεως καθαρῶς θεωρητικῆς: τὸ νὰ ὀρίσωμεν δηλαδὴ ὅτι πέρα τοῦ ὁρίου πάσης δυνατῆς ἐμπειρίας ὑπάρχει νοητὸν θεμέλιον, ἀπολύτως ἄγνωστον, ἀλλ' ὅτι γνω-

ρίζομεν νὰ καθορίσωμεν τὴν φαινομενικὴν πραγματικότητα ἐν τῇ ὁποίᾳ εὐρισκόμεθα. Ἀπὸ τῆς ὑπερβατικῆς δηλαδὴ παραγωγῆς τῶν ἰδεῶν γνωρίζομεν ἄρκετὰ ὥστε νὰ ἀποφύγωμεν τοῦ νὰ περιπέσωμεν εἰς τὸν σκεπτικισμόν ἢ εἰς τὴν τυφλὴν εἰμαρμένην ἢ νὰ συμπεράνωμεν δογματικῶς ἤτοι ἄνευ τῆς βοήθειας τοῦ λόγου· ὅπως γνωρίζομεν ἄρκετὰ ὥστε νὰ ἔχωμεν πρώτην τινὰ κατευθυντήριον γραμμὴν κατὰ τὰς ἡμετέρας ἐνεργείας καὶ νὰ ἐλπίζωμεν εἰς τινὰ κάλλιστον κόσμον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ο ΠΡΑΚΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ἐκ πάντων τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Kant περὶ τῶν ὑπερβατικῶν ἰδεῶν ἀναδύεται τὸ ἀπελπιστικὸν παράπονον ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπερβῶμεν ταύτην τὴν κατηραμένην ἐμπειρίαν ἢ ὁποῖα εἶναι εἰς ἀδιάλειπτον ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἡμετέρας ὑψίστας τάσεις. Ἀλλὰ τότε τί ἀξίαν ἔχει πλέον ἢ δημιουργικότης καὶ ἡ πρωτοτυπία τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, ἐὰν ὀφείλῃ νὰ εἶναι ἐγκεκλεισμένη ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ φαινομενικοῦ κόσμου: Τί εἶναι ἡ ἡμετέρα ἐπιστήμη ἐὰν τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ παραμένουν διὰ παντός κεκλεισμένα εἰς αὐτήν. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα, κατὰ τὸν Kant, δὲν εἶναι μόνον γνῶσις, εἶναι καὶ βούλησις· ὁ λόγος ἔχει θέσιν εἰς τὴν βούλησιν πρὸ πάντων ὡς λόγος δηλαδὴ ὡς ἰκανότης ἀρχῶν, ὡς ἀπόλυτος ἐνότης συνειδήσεως. Ἐὰν δὲ ἡ γνῶσις δύναται νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τοὺς νόμους τοῦ φαινομένου καὶ νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ νὰ εἶναι διανοητικὴ ὑποτάσσουσα εἰς τὴν διάνοιαν τὸν λόγον, ὡς ἐνεργητικότητα καθαρῶς συστηματικὴν, ἡ βούλησις δὲν δύναται τοῦτο, ἐὰν ὀφείλῃ νὰ εἶναι ἠθικὴ, δηλαδὴ ἀπόλυτος κυρίως ὡς λογικὴ (1).

1). Ἡ βούλησις κατὰ τὸν Kant εἶναι πρακτικὸς λόγος ἤτοι εἶναι ἡ ἰκανότης τοῦ ἐνεργεῖν συμφώνως πρὸς ἀρχάς, συμφώνως πρὸς κανόνας στηριζομένους ἐπὶ τοῦ λόγου, ἐκλέγουσα τούτους τοὺς νόμους ὡς ἐλα-

Ἐκεῖνα τὰ νοούμενα τὰ ὁποῖα ὁ καθαρὸς λόγος ἐν τῷ γνωστικῷ πεδίῳ ὀφείλει νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ νὰ βεβαιώσῃ χωρὶς νὰ γνωρίσῃ, δίδουν εἰς τὸν λόγον τὴν ἀνεξάλειπτον βουλευτικὴν του χρῆσιν. Ἐπομένως τὸ ἀπόλυτον εἶναι καθ' ἑαυτό, τὸ ὁποῖον διαφεύγει τὴν γνῶσιν κατακτᾶται ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῆς βουλευτικῆς ἠθικῆς ἐνεργείας. Ἄλλ' αὕτη ἡ ἠθικὴ βουλευτικὴ ἐνέργεια δὲν δύναται νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τῆς γνώσεως· ἡ γνῶσις ἐπομένως εἶναι περιβεβλημένη ἐκ μέρους τῆς βουλήσεως μὲ τὴν δύναμιν νὰ συλλάβῃ τὸ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ πρὸς καθαρὰν ὑπηρεσίαν τοῦ ἐνεργεῖν⁽¹⁾. Ἐὰν λοιπὸν ὑπὸ τὴν θεωρητικὴν ὄψιν ὁ νοητὸς κόσμος, εἶναι κόσμος κενῶν ἐννοιῶν, οὗτος γίνεται ἔμψυχος καὶ πλήρης ζωῆς ἐὰν τὸν θεω-

τήρια τῆς ἐνεργείας τῆς, ἀνεξαρτήτως πάσης ἰδιαιτέρας κλίσεως. Ὁ δὲ πρακτικὸς λόγος δὲν εἶναι ὁ λόγος ὁ ὁποῖος ἦτο θεωρητικὸς καὶ ὁ ὁποῖος τώρα ἔρχεται εἰς τὸ νὰ ἀσχοληθῇ μὲ προβλήματα τῆς πρακτικῆς, ἀλλ' εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἐκ τινος καθαρῶς γνωστικῆς καταστάσεως ἔρχεται εἰς βουλευτικὴν κατάστασιν.

1). Ὁ Gurwitch (*Morale théorique et science des moeurs*, Alcan 1937 σελ. 64 - 72) λέγει ὅτι, ὅ,τι ὑπάρχει ἀληθῶς καινοτόμον καὶ πρωτότυπον εἰς τὴν αὐτόνομον ἠθικὴν τοῦ Kant παράγεται ἐκ τῆς βουλησιαρχίας του, ταύτης δὲ τὸ τελευταῖον θεμέλιον εἶναι ἡ θεωρία τῆς βουλευτικῆς ἐποπτείας τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη ἡ βουλευτικὴ ἐποπτεία βεβαιούται ὅτι ὑπάρχει παρὰ τὰς ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant, ἡ ὁποία ἀρνεῖται πᾶσαν ἄλλην ἐποπτεῖαν πλὴν τῆς αἰσθητικῆς. Ὑπάρχουν γεγονότα τῆς ἠθικῆς ζωῆς τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν Kant εἶναι δεδομένα ἄμεσα ἐμπειρίας ὄχι νοητικῆς, μὴ δυνάμενα δηλαδὴ νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν μεταγενεστέρως. Τὰ γεγονότα ταῦτα τῆς ἠθικῆς ζωῆς δὲν συλλαμβάνονται κατὰ τὸν Kant διὰ τοῦ συναισθήματος τὸ ὁποῖον εἶναι πάντοτε αἰσθητικὸν καὶ παθητικόν, ἀλλὰ δι' αὐτῆς τῆς βουλήσεως. Ἡ βουλευτικὴ ἐποπτεία συλλαμβάνει ἀπ' εὐθείας τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς μὴ δυνάμενας νὰ ἀποδειχθοῦν κατ' ἄλλον τρόπον. Οὕτω ὁ Kant βλέπει ἑαυτὸν ἀκαταπαύστως ὠθούμενον πρὸς τινὰ βουλευτικὴν ἐποπτεῖαν ἡ ὁποία φαίνεται νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν καθαρὰν βούλησιν, ἡ ὁποία πάλιν ταυτίζεται μὲ τὴν ἀγαθὴν βούλησιν ἢ ἠθικὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ ἀνάπτυξις τῆς καντιανῆς ἠθικῆς δίδει εἰς τὰς ἐννοίας τῆς καθαρᾶς βουλήσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας περισσοτέρας διαφόρους σημασίας ἐκ τῶν ὁποίων τινὲς φαίνονται κατ' εὐθείαν ὅτι ἀντιμασίαι αὗται συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ θεωρηθῇ ἡ καθαρὰ βούλησις ὡς ἀνοητικὴ βούλησις, ὡς βούλησις λογικὴ.

ρήσωμεν ὡς ἔκφρασις τῆς ἠθικῆς τελολογίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι αὕτη ἡ διαλεκτικὴ λύσις τῆς ἡμετέρας τάσεως τὸ νὰ γνωρίσωμεν τὸ ἀπόλυτον καὶ ἡ ἀδυναμία τῆς εἶναι ἡ «εὐεργετικωτέρα πλάνη τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου»,¹⁾ ἐπειδὴ δι' αὐτῆς δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν συνείδησιν ὅτι τὸ ἀπόλυτον δὲν εἶναι τι ἄλλο ἢ ἠθικὴ ζωὴ. Ἡ τάσις δηλαδὴ τοῦ λόγου εἰς τὸ νὰ ὑπερβῇ τὰ ὄρια τῆς ἐμπειρίας χωρὶς νὰ ἔχη τὴν πρὸς τοῦτου δυνατότητα ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Kant ἡ εὐεργετικωτέρα πλάνη τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἐπειδὴ δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι ἡ ὑψηλοτέρα ἐνέργεια τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι ἡ θεωρητικὴ ἀλλ' ἡ πρακτικὴ ἢτοι ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια. (²) Ἐκεῖνο

1). «Ἡ ἀντινομία τοῦ καθαροῦ λόγου ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται εἰς τὴν διαλεκτικὴν του εἶναι πραγματικῶς ἡ εὐεργετικωτέρα πλάνη εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσέ ποτε ὁ ἀνθρώπινος λόγος καθ' ὅσον αὕτη ὠθεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ ἀνεύρωμεν τὸν μῖτον διὰ νὰ ἐξέλθωμεν ἐκ τοῦτου τοῦ λαβυρίνθου» (Κ. τ.λ.λ. Βιβλ. II, κεφ. I),

2). Ἡ ἀρχὴ ὅτι τὸ ἀδύνατον τῆς λύσεως τῶν δυσκολωτέρων ζητημάτων τοῦ θεωρητικοῦ προβλήματος εἶναι ἡ εὐεργετικωτέρα πλάνη τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐκ τῶν ἀποκαλυπτικωτέρων ἐννοιῶν τῆς βαθείας θρησκευτικότητος τοῦ Kant. Τοιαύτη πλάνη ἢ καλύτερον τοιαύτη ἀντινομικὴ θέσις εἰς τὴν ὁποίαν καταλήγει ὁ ἀνθρώπινος λόγος δεικνύει τῷ ὄντι εἰς ἡμᾶς ὅτι αἱ ὑψισταὶ ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματος δὲν ὑπάγονται εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῆς γνωσιολογίας, ἀλλὰ δύναται νὰ εἶναι μόνον μεταφυσικαὶ τάσεις, αἱ ὁποῖαι, ὡς τοιαῦται, εἶναι θρησκεία, καὶ ὡς ἐνέργεια εἶναι ἠθικότης. Ἡ τάσις πρὸς τὸ ἀπόλυτον τὴν ὁποίαν πάντες ἔχομεν ἐντὸς ἡμῶν εἶναι εἶδος τι ἀσυνειδήτου μεταφυσικῆς. Ἐὰν δὲ οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων ἀντὶ νὰ κατηγοροῦν τὰς προσπαθείας τῶν μεταφυσικῶν ἢ νὰ εἰρωνεύωνται αὐτούς, ἔρριπτον τὸ βλέμμα ἐντὸς αὐτῶν, θὰ ἔβλεπον ὅτι τοιαύτη ἀμηχανία πρὸ τοῦ προβλήματος τοῦ ἀπολύτου, ἔστω καὶ εἰς ὑποτυπώδη κατάστασιν, ὑπάρχει καὶ εἰς αὐτούς. Μόνον ὅτι αὕτη ἡ «*metaphysica naturalis*» τείνει νὰ ὑψώνεται πάντοτε περισσότερο μέχρι τῆς σφαίρας τοῦ ἀπολύτου, χωρὶς ἐν τούτοις ὁ πόθος τοῦ εἰδέσθαι νὰ ἐμφανίζεται οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον. Μὲ ἄλλας λέξεις : καὶ αὕτη ἀκόμη ἡ φυσικὴ διάθεσις πρὸς τὴν μεταφυσικὴν τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀνεξαρξήτως πάσης φιλοσοφικῆς θεωρίας καὶ τὴν ὁποίαν μετὰ βεβαιότητος δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν πρὸ πάσης κριτικῆς ἐξετάσεως τοῦ λόγου, δὲν ἔχει τὰς ρίζας τῆς εἰς τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα, δὲν δύναται νὰ ἀναλυθῇ εἰς τελειοποίησιν τῆς ἡμετέρας γνώσεως καὶ δι' αὐτὸ εἰς καθαρὰν συνθετικὴν ἐργασίαν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ τάσις τοῦ λόγου νὰ εἴπῃ τὴν τελευταίαν λέξιν περὶ τοῦ παντός, εἶναι ἐκτὸς πάσης δυνατῆς συζητήσεως εὐρίσκει

τὸ ὁποῖον ἐμπνέει τὸν Kant ὡς καὶ ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον ἀποβλέπει οὗτος δὲν εἶναι τόσον ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῆς γνώσεως ὅσον ἡ λύσις τοῦ ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ προβλήματος (1), τοῦ προβλήματος δηλαδή τοῦ ὑπερβατικοῦ, θεωρουμένου ὄχι πλέον ἐν σχέσει μὲ τὸν κόσμον τῆς γνωστικῆς ἐμπειρίας (τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ στάσις τῆς σκέψεως ἢ ἐστραμμένη πρὸς τὴν ἐξωτερικότητα, ὅπως εἰς τὴν ἐπιστήμην), ἀλλὰ τοῦ ὑπερβατικοῦ θεωρουμένου καθ' ἑαυτὸ καὶ δι' ἑαυτό, κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν του ζωὴν, ὡς καθαρᾶς ἐσωτερικότητος. Προβάλλει οὕτω πρὸ τοῦ Kant τὸ πρόβλημα τὸ πνευματοκρατικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι πρόβλημα ἠθικόν καὶ θρησκευτικόν συγχρόνως. Ὑπάρχει πρῶτον ἠθικόν πρόβλημα διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος εἶναι ἄνθρωπος ἐπειδὴ ὅπως ὁ Χριστιανισμὸς πρὸ πάντων ἀπεκάλυψεν ἔχει πνευματικὴν ἀξίαν δι' ἑαυτὸν, ἀνεξαρτήτως τῶν ὄρων εἰς τοὺς ὁποίους φαίνεται δεδεμένος, ὡς ἀποτελῶν μέλος τοῦ φυσικοῦ συμπλέγματος τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν φύσιν. Ὁ ἄνθρωπος ἐδῶ ἐκδηλώνεται ὄχι μὲ γνώσεις ἀλλὰ μὲ ἐνεργείας καὶ ἀποβλέπει ὄχι εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν πραγματικότητα τοῦ ὑπάρχοντος, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματοποίησιν σκοποῦ, ὁ ὁποῖος ἐπειδὴ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἡμετέρας βουλήσεως, φέρει ἀξίαν εἰς τὴν ἡμετέραν ἐνέργειαν. Ἡ πρόθεσις τοῦ Kant εἶναι νὰ δείξη ὅτι πᾶσα θεωρία εἶναι σπουδαία πρὸ πάντων ὡς εἰσαγωγή εἰς τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν, ὄχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι

δὲ ἀντίθεσιν εἰς τὰ ὄρια τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλουν αἱ ἡμέτεραι γνωσιολογικαὶ δυνατότητες, καὶ συγχρόνως τοιαύτη τάσις, ὡς τάσις τοῦ λόγου καὶ δι' αὐτὸ καθολικὴ, πρέπει νὰ ἔχη τὴν ἐξήγησίν της, ἢ δυνατότης ταύτης παρουσιάζεται εἰς πεδῖον διάφορον τοῦ θεωρητικοῦ. Τὸ πεδῖον τοῦτο ἔχει ἀναμφιβόλως σημεῖα ἐπαφῆς μὲ τὸ θεωρητικόν πεδῖον, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον διὰ μέσου τούτου τὸ νέον πρόβλημα (τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ἐνεργητικότητος) δύναται νὰ τεθῆ ἐπὶ ἀδιασειστῶς ἀσφαλῶν θεμελίων καὶ ὄχι ἐπὶ ἀπλῶν συναισθηματικῶν παραπλανήσεων.

1). «Τὸ κεφαλαιῶδες ζήτημα εἶναι πάντοτε ἡ ἠθικότης. Εἶναι τὸ ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ κηδεμονεύσωμεν. Εἶναι ἀκόμη τὸ θεμέλιον καὶ ὁ σκοπὸς πάσης ἡμετέρας θεωρίας καὶ πάσης ἡμετέρας ἐρεῦνης. Θεὸς καὶ μέλλουσα ζωὴ ἀποτελοῦν τὸν σκοπὸν τῶν ἡμετέρων φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν, αἱ ἔννοιαι αὗται θὰ ᾔσαν ἀνωφελεῖς ἐὰν δὲν συνεδέοντο στένως μὲ τὴν ἠθικότητα». Knats : Vorlesungen über die Metaphysik, ἔκδ. Pölitz (Erfurt, 1821) σελ. 261,

ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία δύναται νὰ συναχθῆ ἐκ τῆς θεωρητικῆς ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία χρησιμεύει μόνον εἰς τὸ νὰ φέρῃ εἰς τὸ φῶς ὅτι πᾶσα ἐνέργεια τοῦ λόγου δύναται θεμελιωδῶς νὰ ἀναλυθῆ εἰς τὴν ἠθικὴν ζωὴν. Κυρίως διὰ ταύτην τὴν γνωστικὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ λόγου τοῦ θεωρητικοῦ ὁ Καντ πιστεύει ὅτι δύναται νὰ ἰδρῖση τὸ πρωτεῖον τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου. Ἡ διδασκαλία τοῦ Καντ περὶ τοῦ πρωτείου τοῦ πρακτικοῦ εἶναι τὸ λογικὸν κατακάθισμα ἀρχικῆς καὶ βαθέως ἐρριζωμένης βεβαιότητος. Ἐὰν ὁ Καντ ἐπιβάλλῃ νὰ σταματοῦν πᾶσαι αἱ γνωστικαὶ προσπάθειαι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τὰ ὅρια τῆς πρακτικῆς σφαίρας, ἡ ἀπόφασις αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῆ κυρίως ὄχι ὑπὸ τὴν ἀρνητικὴν ἔννοιαν, ἤτοι ὡς ἀπόκρουσις τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, ἀλλὰ θετικῶς ὡς διακήρυξις τῆς κυριαρχίας τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Ἐὰν ὁ θεωρητικὸς λόγος παρεῖχεν εἰς ἐμὲ ἐξαντλητικὴν γνῶσιν ὄχι μόνον διὰ τὴν θετικὴν δυνατότητα τοῦ νὰ κατασκευάσω τὴν πραγματικότητα τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ὑψίστας τάσεις τοῦ λόγου, ἡ ἠθικὴ ζωὴ δὲν θὰ ἦτο ἄλλο ἢ παραγωγή ἐξ αὐτοῦ. Ὁ Καντ ὑποστηρίζει ὅτι εἰς τὸν πρακτικὸν λόγον ἀνήκει τὸ πρωτεῖον ἐν σχέσει πρὸς τὸν θεωρητικόν, καθ' ὅσον ὁ πρακτικὸς λόγος ἔχει τὸ δικαίωμα μὲ τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἠθικῆς ζωῆς νὰ διεισδύσῃ εἰς τὸν κόσμον νοούμενον, ὁ ὁποῖος ἔμεινεν ἀδιαπέραστος ὑπὸ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου. Τὸ πρωτεῖον δηλαδὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου σημαίνει ὅτι ὁ κόσμος εἰς τὸν ὁποῖον τὸ πνεῦμα ἀποδεικνύει καὶ πραγματοποιεῖ ἄνευ ὀρίων τὴν ἐλευθερίαν του καὶ τὴν δημιουργικότητά του ἔχει τὴν προτεραιότητα ἐπὶ τοῦ κόσμου εἰς τὸν ὁποῖον τὸ πνεῦμα δεσμεύεται διὰ τοῦ περιορισμοῦ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐμπειρίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ προβλήματα τῆς μεταφυσικῆς τὰ ὅποια ἡ ἐνεργητικότης τοῦ λόγου ἠδυνήθη νὰ φέρῃ εἰς φῶς ὡς ἀχωρίστους ἀπαιτήσεις, ἀλλ' ὄχι νὰ λύσῃ θεωρητικῶς, εὐρίσκουν τὴν λύσιν των ἀκριβῶς εἰς τὴν ἠθικὴν τὸ τελειωτικὸν μέρος τῆς καντιανῆς μεταφυσικῆς.

Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ Καντ δὲν εἶναι εἰς ἀντιθετικὴν θέσιν πρὸς τὴν θεωρητικὴν τοῦ φιλοσοφίαν, ἀλλ' εἶναι ἡ ἀνάπτυξις ταύτης. Διὰ νὰ τὴν θεωρήσωμεν εἰς ἀντιθετικὴν σχέσιν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ἡ θεωρία τῶν ὑπερ-